

УДК 347.994

Дмитрієв С. М. – аспірант кафедри цивільного права і процесу Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

Поняття й елементи цивільного процесуального статусу заявника в справах окремого провадження

Досліджено цивільний процесуальний статус заявника в справах окремого провадження. Шляхом аналізу наукової доктрини та цивільного процесуального законодавства України визначено поняття й виокремлено елементи цивільного процесуального статусу заявника в справах окремого провадження.

Встановлено, що цивільним процесуальним статусом заявника є сукупність прав, обов'язків та інтересів зазначеного суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин, закріплених у цивільному процесуальному праві.

Обґрунтовано положення, згідно з яким до елементів цивільного процесуального статусу заявника належать: суб'єктивні цивільні процесуальні права, юридичні цивільні процесуальні обов'язки, законні цивільні процесуальні інтереси.

Визначено, що цивільний процесуальний статус заявника в справах окремого провадження, з огляду на підстави та передумови його виникнення, є дещо подібним до цивільного процесуального статусу позивача в справах позовного провадження. Так, і заявник у справах окремого провадження, і позивач у справах позовного провадження наділені загальними цивільними процесуальними правами учасників справи, передбаченими в ч. 1 ст. 43 Цивільного процесуального кодексу України, а також загальними цивільними процесуальними обов'язками, передбаченими ч. 2 ст. 43 цього Кодексу.

З'ясовано, що заявник у справах окремого провадження має права та обов'язки сторін, крім випадків, передбачених у розділі IV зазначеного Закону. Відповідну норму слід тлумачити не буквально, а адаптувавши її до спеціальної юридичної процедури розгляду справ у порядку окремого провадження.

Доведено, що цивільний процесуальний інтерес заявника полягає в прагненні домогтися бажаного для себе процесуального результату – ухвалення рішення суду про задоволення заяви.

Ключові слова: заявник; окреме провадження; правовий статус; цивільний процесуальний статус; цивільне процесуальне суб'єктивне право; цивільний процесуальний обов'язок; цивільний процесуальний інтерес.

Постановка проблеми. Серед інститутів цивільного процесуального права України важливе місце посідає інститут цивільного процесуального правового статусу, що має спеціальний предмет правового регулювання, а також подеколи

вирізняється відсильним характером правових норм, що його становлять [1, с. 6].

Значення інституту цивільного процесуального правового статусу полягає в тому, що він є системою правових норм, які визначають вид і міру можливої та обов'язкової поведінки учасників цивільного процесу, а також спрямованість їхнього прагнення досягти певного процесуального результату. Цивільний процесуальний правовий статус (у суб'єктивному значенні) є невід'ємною властивістю будь-якого учасника цивільного процесу [1, с. 6].

Притаманний він і учасникам справ окремого провадження. Саме ця група учасників цивільного процесу є особливою, що зумовлено специфікою як відповідного виду цивільного судочинства, так і юридичної сутності осіб, які беруть участь у відповідних цивільних справах. Усі такі особи мають право або зобов'язані здійснювати в суді певні процесуальні дії, спрямовані на виникнення, розвиток і припинення цивільного судочинства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові погляди на проблему цивільного процесуального статусу учасників цивільного процесу відображено в дослідженнях таких українських науковців, як С. С. Бичкова, Ю. В. Білоусов, К. В. Гусаров, В. В. Комаров, Д. Д. Луспенник, Ю. Д. Притика, С. Я. Фурса, Г. В. Чурпіта та ін. Зазначені процесуалісти аналізували здебільшого цивільний процесуальний статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження.

Саме тому проблемні аспекти, пов'язані з визначенням поняття та виокремленням елементів цивільного процесуального статусу заявника в справах окремого провадження, досліджено недостатньо, вони потребують подальшого наукового розроблення, що і становить мету нашої наукової розвідки.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 3 ст. 42 ЦПК України, у справах окремого провадження учасниками справи є заявники, інші заінтересовані особи.

У юридичній літературі зазначають, що заявник є одним із головних суб'єктів, які беруть участь у справах окремого провадження. Законодавець не пропонує дефініції поняття аналізованого учасника цивільного процесу, що зумовлює варіативність його наукового тлумачення [2, с. 143].

У науковій доктрині заявника визначають як: особу, на захист охоронюваних законом інтересів якої розпочато

провадження у справі, причому незалежно від того, із чиєї ініціативи його порушено [3, с. 8]; активний суб'єкт судового процесу, який відповідно до «моделі», зафіксованої в нормах процесуального права, «запускає механізм» судового розгляду шляхом подання заяви до суду, маючи певний власний інтерес [4, с. 59]; фізичну чи юридичну особу, за заявою якої відкрито провадження в справі [5, с. 544] тощо.

Деякі процесуалісти тлумачать заявника як особу, що бере участь у справах окремого провадження, через ознаки зазначеного суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин.

Так, С. Я. Фурса з-поміж характерних рис заявника в справах окремого провадження визначає: а) необхідність судового підтвердження обставин, без яких заявник позбавлений можливості здійснити свої права; б) порушення справи для захисту його охоронюваних законом інтересів, якщо немає спору про право; в) його особисту процесуальну та матеріально-правову заінтересованість у справі, яка виявляється як у поширенні на нього всіх правових наслідків судового рішення, що набрало законної сили, так і в обов'язковому правовому зв'язку встановленого судом факту (обставини) з охоронюваним законом інтересом заявника та його правом; г) покладення на заявника судових витрат [6, с. 520].

Вважаючи заявника основним учасником цивільних справ окремого провадження, ми поділяємо позицію Г. В. Чурпіти, згідно з якою заявником є особа, в інтересах якої відкрито окреме провадження в справі [2, с. 145].

У зв'язку з тим, що заявник може бути одним з ініціаторів відкриття провадження в справі, він має спільні риси з позивачем. Водночас позивач – це сторона спірних матеріальних правовідносин, якій протистоїть друга сторона – відповідач. Заявник не є стороною спірних матеріальних правовідносин, і йому не протистоїть у процесі протилежна сторона, яка може мати перед ним певні обов'язки [2, с. 145].

Отже, слід з'ясувати сутність цивільного процесуального статусу заявника як основного учасника цивільних справ окремого провадження.

У цивільному процесуальному праві вчені акцентують на визначенні поняття правового статусу. Ця ситуація зумовлена тим, що проблемні аспекти, пов'язані з відповідною правовою категорією, здебільшого залишаються предметом наукових

розвідок фахівців у галузі теорії держави та права. Водночас, поряд із загальним праворозумінням категорії «правовий статус», цивільний процесуальний правовий статус як його різновид має певні особливості, зумовлені специфікою правового регулювання суспільних відносин, що становлять предмет галузі цивільного процесуального права. Спеціальна категорія, ґносеологічно наслідуючи загальну, завжди означені специфікою, індивідуальними рисами, особливостями, які мають бути виокремлені та досліджені [1, с. 28].

Таким чином, для формування уявлення про цивільний процесуальний статус заявника спершу слід з'ясувати зміст категорії «правовий статус».

Наукові уявлення вчених-теоретиків щодо юридичного змісту і структури правового статусу різняться. Проте їх аналіз у сукупності дає змогу дійти таких висновків.

По-перше, слід констатувати, що науковці сутність правового статусу визначають переважно через упорядковану сукупність елементів, що становлять його зміст. По-друге, попри те, що науковці не сформуvalи єдиного доктринального розуміння того, які саме елементи мають бути складовими правового статусу, більшість учених сходиться на думці, що правовий статус, беззаперечно, охоплює права й обов'язки. Свободи, гарантії, відповідальність, правосуб'єктність (правоздатність і дієздатність), законні інтереси, громадянство, правові принципи тощо не завжди виокремлюють як складові цієї категорії. Деякі дослідники, навпаки, доводять, що деякі із зазначених категорій (які вони не вважають такими, що належать до структури правового статусу) є або передумовами правового статусу, або умовами, що супроводжують його, проте не становлять його структуру [7; 8, с. 34].

Ми поділяємо висловлену в юридичній літературі позицію стосовно того, що елементами правового статусу є визначені в законодавстві права, обов'язки й інтереси. Правосуб'єктність, на нашу думку, є загальною передумовою набуття правового статусу, а громадянство – підставою виникнення у фізичної особи певного виду правового статусу – статусу громадянина, іноземця, особи без громадянства. Принципи права, на наше переконання, є орієнтиром під час формування правового статусу, юридичні гарантії – засобом його реалізації,

а відповідальність – формою державного впливу на порушення засад правового статусу. Свободи хоч і належать до структури правового статусу, проте не є самостійним його елементом, оскільки становлять зміст прав і цілком поглинені ними. Отже, зазначені категорії (правосуб'єктність, громадянство, принципи права, юридичні гарантії, відповідальність і свободи), з огляду на специфіку їхнього юридичного змісту, не є елементами структури правового статусу [1, с. 40].

Таким чином, правовий статус – це сукупність закріплених у законодавстві прав, обов'язків та інтересів суб'єкта.

Одним із видів правового статусу є цивільний процесуальний правовий статус учасників справ окремого провадження, зокрема заявника.

У цьому контексті цивільний процесуальний статус заявника є сукупністю закріплених у цивільному процесуальному законодавстві прав, обов'язків та інтересів зазначеного суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин. Елементами його слід вважати: суб'єктивні цивільні процесуальні права, юридичні цивільні процесуальні обов'язки, законні цивільні процесуальні інтереси. Передумовою його набуття є цивільна процесуальна правосуб'єктність.

Цілком очевидно, що цивільний процесуальний статус заявника в справах окремого провадження, з огляду на підстави та передумови його виникнення, має спільні риси із цивільним процесуальним статусом позивача в справах позовного провадження. Так, і заявник в справах окремого провадження, і позивач у справах позовного провадження наділені загальними цивільними процесуальними правами учасників справи, передбаченими ч. 1 ст. 43 ЦПК України, а також загальними цивільними процесуальними обов'язками, визначеними в ч. 2 ст. 43 ЦПК України.

Водночас заявник як учасник справ окремого провадження наділений, на відміну від позивача, спеціальними цивільними процесуальними правами й обов'язками, що зумовлено особливим юридичним змістом окремого провадження як одного з видів непозовного цивільного судочинства.

Так, відповідно до ч. 8 ст. 49 ЦПК України, заявник у справах окремого провадження має права й обов'язки сторін, окрім випадків, передбачених у розділі IV ЦПК України. Цю норму слід

тлумачити не буквально, її необхідно адаптувати до спеціальної юридичної процедури розгляду справ у порядку окремого провадження. Тому заявник у справах окремого провадження має право відмовитися від заявленої вимоги, змінити її предмет чи підставу тощо [2, с. 148].

Із цього приводу С. Р. Рахмонов зазначає, що в заявника та інших заінтересованих осіб немає процесуальних прав, які надають можливість розпоряджатися матеріальними правами. І це закономірно, оскільки суд не розглядає питання щодо їхніх прав та обов'язків [9, с. 15].

З огляду на специфіку цивільних справ, які розглядають у порядку окремого провадження, слід констатувати, що заявник не має таких цивільних процесуальних прав, як: збільшити або зменшити розмір вимоги (яка в окремому провадженні не передбачає кількісних показників), передати справу на розгляд третейського суду, укласти мирову угоду. Оскільки в справах окремого провадження немає сторін (окреме провадження не пов'язане з вирішенням матеріально-правового спору, заявник та інші заінтересовані особи не протистоять один одному як позивач і відповідач), заявник не може бути наділений спеціальними цивільними процесуальними правами відповідача (визнати позов цілком або частково, пред'явити зустрічний позов) [2, с. 148–149].

Третім елементом цивільного процесуального статусу заявника є законний цивільний процесуальний інтерес.

Позицію щодо поняття «інтерес» висловив Конституційний Суд України. Так, у п. 1 резолютивної частини свого рішення від 1 грудня 2004 року № 18-рп/2004 у справі за конституційним поданням 50-ти народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень ч. 1 ст. 4 ЦПК України (справа про охоронюваний законом інтерес) він визначив, що охоронюваний законом інтерес слід вважати прагненням до користування конкретним матеріальним та (або) нематеріальним благом, зумовленим загальним змістом об'єктивного й безпосередньо опосередкованим у суб'єктивному праві простим легітимним дозволом, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції, законам України,

суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності й іншим загальноправовим засадам.

Прикладом застосування поняття «інтерес» у широкому значенні є Конституція України, у ст. 18, 32, 34–36, 39, 41, 44, 54, 79, 89, 104, 121, 127, 140 якої акцентовано на національних інтересах, інтересах національної безпеки, економічному добробуті, територіальній цілісності, громадському порядку, здоров'ї, моральності населення, політичних, економічних, соціальних, культурних інтересах, моральних і матеріальних інтересах, професійних інтересах, інтересах суспільства, усіх співвітчизників, інтересах громадянина, держави, спільних інтересах територіальних громад сіл, селищ і міст тощо. Визнаючи наявність таких інтересів, Конституція України засвідчує необхідність їх забезпечення (ст. 18), задоволення (ст. 36) чи захисту (ст. 44, 54, 127).

Крім того, забезпечення, урахування, охорону та захист законних інтересів регламентують положення ст. 1, 3, 4, 15 ЦПК України, ст. 3, ст. 15–17, ч. 2 ст. 25, ст. 55, 56 Цивільного кодексу України, ч. 8 ст. 7, ст. 18, 19, ч. 1 ст. 27, ст. 59 Сімейного кодексу України тощо.

Окремо слід акцентувати на нерозривному логічно-смісловому зв'язку законного інтересу з категорією «суб'єктивне право». Конституційний Суд України в п. 3.6 мотивувальної частини аналізованого рішення від 1 грудня 2004 року № 18-рп/2004 зазначає, що інтерес, навіть знаходячись під охороною закону чи права, на відміну від суб'єктивного права, не має такої правової можливості, як останнє, оскільки не забезпечений юридичним обов'язком іншої сторони.

Отже, законні інтереси є одним з елементів цивільного процесуального статусу, оскільки, по-перше, за інших умов їх не потрібно було б задовольняти, забезпечувати, урахувати, охороняти та захищати; по-друге, законні інтереси нерозривно пов'язані з правами й обов'язками, адже є тими потребами і прагненнями, задля досягнення яких суб'єкти реалізують свої права та виконують обов'язки.

Процесуальний інтерес заявника як учасника справ окремого провадження полягає в прагненні домогтися бажаного для себе процесуального результату – ухвалення рішення суду про задоволення заяви.

Висновки. На підставі аналізу цивільного процесуального законодавства України, а також правової доктрини можна дійти таких висновків:

1) заявником слід вважати особу, в інтересах якої відкрито окреме провадження в справі;

2) цивільний процесуальний статус заявника є сукупністю закріплених у цивільному процесуальному законодавстві прав, обов'язків та інтересів зазначеного суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин;

3) елементами цивільного процесуального правового статусу заявника є суб'єктивні цивільні процесуальні права, юридичні цивільні процесуальні обов'язки, законні цивільні процесуальні інтереси;

4) цивільний процесуальний статус заявника в справах окремого провадження, з огляду на підстави й передумови його виникнення, має спільні риси із цивільним процесуальним статусом позивача в справах позовного провадження. Так, і заявник у справах окремого провадження, і позивач у справах позовного провадження наділені загальними цивільними процесуальними правами учасників справи, передбаченими ч. 1 ст. 43 ЦПК України, а також загальними цивільними процесуальними обов'язками, визначеними в ч. 2 ст. 43 ЦПК України;

5) заявник у справах окремого провадження має права й обов'язки сторін, крім випадків, передбачених у розділі IV ЦПК України. Відповідну норму слід тлумачити не буквально, її необхідно адаптувати до спеціальної юридичної процедури розгляду справ у порядку окремого провадження. Заявник у справах окремого провадження має право відмовитися від заявленої вимоги, змінити її предмет чи підставу тощо. Водночас у заявника немає таких цивільних процесуальних прав, як: збільшити або зменшити розмір вимоги (яка в окремому провадженні не передбачає кількісних показників), передати справу на розгляд третейського суду, укласти мирову угоду;

6) цивільний процесуальний інтерес заявника полягає в прагненні домогтися бажаного для себе процесуального результату – ухвалення рішення суду про задоволення заяви.

Решта питань, пов'язаних із дослідженням цивільного процесуального статусу, сягають за межі цієї статті й становлять перспективні напрями подальших наукових розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бичкова С. С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження : монографія / С. С. Бичкова. – Київ : Атіка, 2011. – 420 с.
2. Чурпіта Г. В. Захист сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства : монографія / Г. В. Чурпіта. – Київ : Алерта, 2016. – 434 с.
3. Світлична Г. О. Підготовка до судового розгляду справ окремого провадження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Г. О. Світлична. – Харків, 1997. – 24 с.
4. Ясинюк М. М. Особливості дії принципу диспозитивності в окремому провадженні / М. М. Ясинюк // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 6. – С. 59–60.
5. Цивільний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / [С. С. Бичкова, Ю. В. Білоусов, В. І. Бірюков та ін.] ; за заг. ред. С. С. Бичкової. – 2-ге вид., доповн. і переробл. – Київ : Атіка, 2010. – 896 с.
6. Цивільний процес України: Академічний курс : підручник / [С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, О. В. Гетманцев та ін.] ; за ред. С. Я. Фурси. – Київ : КНТ, 2009. – 848 с.
7. Кузнецов В. Н. Гражданская процессуальная обязанность / В. Н. Кузнецов // Вопросы теории и практики гражданского процесса. Гражданское судопроизводство и арбитраж : межвуз. науч. сб. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1984. – С. 24–30.
8. Погребной И. М. Теория права : учеб. пособие / И. М. Погребной. – 3-е изд., испр. и доп. – Харьков : Основа, 2003. – 128 с.
9. Рахмонов С. Судебное установление фактов, имеющих юридическое значение: по материалам Таджикской ССР : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / С. Рахмонов. – М., 1982. – 18 с.

REFERENCES

1. Bychkova, S.S. (2011). *Tsyvilnyi protsesualnyi pravovyi status osib, yaki berut uchast u spravakh pozovnoho provadzhennia* [Civil procedural legal status of persons involved in cases of litigation]. Kyiv: Atika [in Ukrainian].
2. Churpita, H.V. (2016). *Zakhyst simeinykh prav ta interesiv u poriadku nepozovnoho tsyvilnoho sudochynstva* [Protection of family rights and interests in the procedure of non-recourse civil proceedings]. Kyiv: Alerta [in Ukrainian].
3. Svitlychna, H.O. (1997). *Pidhotovka do sudovoho rozhljadu sprav okremoho provadzhennia* [Preparation for the trial of a separate proceeding]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
4. Yasynok, M.M. (2008). *Osoblyvosti dii pryntsyphu dyspozytyvnosti v okremomu provadzhenni* [Peculiarities of the principle of dispositivity in a separate proceeding]. *Pidpriyemnytstvo, hospodarstvo i pravo, Entrepreneurship, economy and law*, 6, 59-60 [in Ukrainian].
5. Bychkova, S.S., Bilousov, Yu.V., & Biriukov, V.I. (et al.). (2010). *Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy* [Civil Procedural Code of Ukraine]. S.S. Bychkova (Eds.) (2nd ed., rev.). Kyiv: Atika [in Ukrainian].

6. Fursa, S.Ya., Fursa, Ye.I., & Hetmantsev, O.V. (et al.). (2009). *Tsyvilnyi protses Ukrainy: Akademichniy kurs [Civil process in Ukraine: Academic course]*. S.Ya. Fursa (Ed.). Kyiv: KNT [in Ukrainian].

7. Kuznecov, V.N. (1984). Grajdanskaia processualnaia obiazannost [Civil procedural duty]. *Voprosy teorii i praktiki grajdanskogo processa. Grajdanskoe sudoproizvodstvo i arbitraj, Questions of theory and practice of civil process. Civil Justice and Arbitration*. Saratov: Izd-vo Sarat. un-ta [in Russian].

8. Pogrebnoi, I.M. (2003). *Teoriia prava [Theory of Law]* (3rd ed., rev.). Harkov: Osnova [in Russian].

9. Rahmanov, S. (1982). Sudebnoe ustanovlenie faktov, imeiuscih yuridicheskoe znachenie: po materialam Tadjikskoi SSR [Judicial establishment of facts of legal significance: based on materials of the Tajik SSR. *Extended abstract of candidate's thesis*. Moscow [in Russian].

Стаття надійшла до редколегії 23.02.2018

Dmytriiev S. – *Postgraduate Student of the Department of Civil Law and Process of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine*

The Notion and Elements of the Applicant's Civil Procedural Status in Separate Proceeding

The scientific article is devoted to the study of the civil procedural status of the applicant in cases of separate proceeding. As a result of the analysis of scientific doctrine and civil procedural legislation of Ukraine, the concept and elements of the civil procedural status of the applicant in cases of separate proceeding are specified.

It was established that the civil procedural status of the applicant is a set of rights, duties and interests of the said subject of civil procedural legal relations enshrined in civil procedural law.

It is substantiated that elements of the civil procedural legal status of the applicant should be considered: subjective civil procedural rights, legal civil procedural obligations, legal civil procedural interests.

It has been shown that the applicant's civil procedural status in separate proceeding given the grounds and the preconditions for his initiation is somewhat similar to the civil procedural status of the plaintiff in the proceedings. Thus, the applicant in separate proceedings and the plaintiff in cases of proceedings are endowed with general civil procedural rights of the participants of the case, stipulated in Part 1 of Art. 43 of the Civil Code of Ukraine, as well as

general civil procedural obligations, provided for in Part 2 of Art. 43 Civil Procedural Code of Ukraine.

It has been determined that the applicant in separate proceedings has the rights and obligations of the parties, except in cases provided for in Section IV of the Civil Code of Ukraine. The relevant rule should not be interpreted literally, but adapted it to a special legal procedure for the consideration of cases in the order of separate proceedings.

It has been established that the applicant's civil procedural interest is in the pursuit of the desirable procedural result for himself – the adoption of a satisfactory court decision.

Keywords: applicant; separate cases proceeding; legal status; civil procedural status; civil procedural subjective right; civil procedural duty; civil procedural interest.